

STUDII

Clarificări în problematica gender (gen social)

Petru Iluț

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

Pornind de la distincția dintre sex și gender (gen social), se formulează întrebarea care este sorgintea stereotipurilor de gen, având în vedere caracterul lor de „universalii transculturale”, adică faptul că ele sunt prezente cu un conținut cvasiidentific, cu excepții minore, în toate culturile și la toate categoriile sociale. Poziția susținută în articol este că stereotipurile, prejudecățile și rolurile specifice bărbat-femeie sunt „construcții sociale”, dar nu arbitrare, ci întemeiate pe diferențe reale (obiective) dintre caracteristicile celor două sexe. În text se militează însă pentru distincția fermă dintre cauzele istorico-antropologice ale apariției rolurilor specifice de gen, bazate pe respectivele diferențe (în zorii civilizației umane, când forța fizică conta enorm) și cauzele funcționării tipizărilor și diferențelor de gen în prezent, într-o societate informațională. În zilele noastre, căutarea obsesivă a diferențelor psihosociale bărbat-femeie, în locul sublinierii similitudinilor, servește perpetuării inegalității femeie-bărbat, în avantajul acestuia din urmă. Raliindu-mă părerii că într-o anumită măsură inegalitățile susțin diferențele (unele închipuite, altele reale), consider însă că opțiunea epistemologică mai lucidă este de a considera că între stereotipuri, diferențe și inegalități (discriminare) are loc o circularitate cauzală.

În final se fac unele observații cu privire la distorsiunile detectabile în discutarea problematicii gender: unele ce provin din asocierea strânsă dintre cercetare și ideologia feministă, altele din „blestematul efect halo”, promovat de mass-media, și nu puține din ceea ce eu numesc vetusta paradigmă lirico-speculativă prezentă în peisajul cultural românesc, care nu cunoaște, sau ignoră faptul că subiecte ce până acum câteva decenii erau apanajul exclusiv al filosofiei, eseisticii și beletristicii (cum ar fi prietenia, dragostea, caracteristicile psihocomportamentale bărbat-femeie) au intrat ireversibil în câmpul cercetării cu mijloace rigurose științifice.

Sex și gender

O primă precizare ar fi de făcut chiar de la consemnarea în titlu, atât a termenului englezesc *gender*, cât și a echivalentului în română *gen* sau *gen social*. În 1994, când aduceam în discuție, pentru prima oară în România, tematica similitudinilor și diferențelor dintre bărbat și femeie, așa cum era tratată în disciplinele socioumane, adică problematica gender, eram precaut în legătură cu folosirea în românește a cuvântului *gen* pentru că el nu spunea nimic despre conținutul conceptului. Mai mult, chiar și pentru comunitatea științifică putea produce o derută. Aceasta întrucât în engleză sunt doar două genuri gramaticale, deci funcționează simetria cu masculin și feminin din psihosocial, pe când în românește există și genul neutru. (Nu e mai puțin adevărat că gramaticalul românesc „neutru” are un corespondent psihosocial pe continuumul masculinitate-feminitate, în *androgen*, dar această remarcă angajează o altă discuție. Să reținem aici doar că persoanele „androgine”, așa cum sugerează și forma lingvistică – aglutinarea lui *andros* și *gyne*, termen creat de Sandra Bem, 1994 –, sunt cele care au sau își doresc și calități de masculinitate și de feminitate și sunt deci altceva decât bisexuali sau transsexuali – vezi detalii în Iluț, 2000.) Am preferat atunci să prezint problematica gender sub titlul *Asimetria rolurilor de sex* (Iluț, 1994).

Cu satisfacție constat că, între timp, termenul *asimetrie* face carieră conceptuală, în abordarea socioumanului vorbindu-se de „confruntări asimetrice”, „situații asimetrice” și, mai ales, în abordările economice și sociologice operează de câțiva ani o adevărată paradigmă de mare forță explicativă, „informație asimetrică”. În ultima decadă a recent-încheiatului secol XX au început să apară și la noi în

țară preocupări empirice și teoretice privind raporturile bărbat-femeie în societate, ele intensificându-se în prezent și, încet-încet, se pare că se instituie românescul *gen*, pe drept cuvânt urmat uneori de *social* pentru a se evita confuzia cu înțelesul gramatical. Personal, alături de echivalența românească, continui să utilizez și englezescul *gender*, inclusiv din motivul că în multe țări postsocialiste, și nu numai, se practică același lucru, facilitând identificarea rapidă a conținutului ideatic de esență.

Revenind la asimetria rolurilor de sex, ajungem la a doua clarificare: a devenit un loc comun în științele sociale, distincția dintre *sex* (femeie-bărbat, cu toate deosebirile de organe sexuale, hormoni, constituție corporală etc., generate până la urmă de structura cromozomială XX, respectiv XY) și *gender* (gen) care înseamnă *feminitate* și *masculinitate*. În vreme ce diferențele de sex sunt biologice, cele de gen sunt socioculturale.

Distincția terminologică sex-gen, ce exprimă lingvistic un bogat arsenal teoretic, s-a instaurat în anii '70 ai secolului trecut, ea operând implicit și înainte, cu înțeles aproape identic cu cel de *gender* – „roluri de sex”. Se insistă că feminitatea și masculinitatea sunt construite social: deosebirile de poziții în spațiul societal general, pe piața muncii, în structura ocupațională, în organigrame și la locurile de muncă, în context domestic și în activitățile cotidiene sunt rezultate ale condițiilor istorice și socioculturale. Mai mult, așa se explică și felul în care gândesc, reacționează emoțional-afectiv și se comportă în societate și familie, începând de la habitusurile vestimentare și cele de petrecere a timpului liber și până la reprezentări, intenții, aspirații și idealuri privind viața și rostul în lume. Aceasta trecând, desigur, prin mecanisme cognitive de procesare a informației în subconștient sau la

limita conștientului, cum sunt categorizările, atribuirile, și, în mare parte, stereotipurile. Fiind una de importanță majoră în economia discursului despre condiția psihosocială bărbat-femeie, stereotipurilor de gen social le rezervăm un segment special în cele ce urmează.

În contextul de față, supun atenției relevanța ideii că stereotipurile sociale au grade diferite de acoperire în referențialul ontic și în funcție de cât de prezent este factorul biologic în categoriile sociale stereotipizate. Datele cercetărilor sistematice, ca și praxisul socioistoric relevă că, în cazul etniilor sau al claselor și straturilor sociale, respectivul factor nu există sau este minim, pe când referitor la vârste sau sexe, el nu poate fi tăgăduit. Altfel spus, cred că e de luat în considerare observația că *masculinitate-feminitate este o construcție socială, dar nu una arbitrară în raport cu trăsăturile biopsihice obiective.*

Relația stereotipuri, diferențe și inegalități. Circularitate cauzală, și nu univocitate mecanică

Apărători acerbi ai constructivismului social în materie de gender nu neagă, desigur, diferențele natural-biologice bărbat/femeie, dar susțin că acestea sunt ne semnificative pentru pozițiile, rolurile și activitățile sociale. Aici cred că trebuie avut în vedere că respectivele deosebiri au contat enorm (și chiar au determinat) în diviziunea socială a muncii la începutul existenței omului modern antropologic, urmând ca, odată cu dezvoltarea tehnologiilor de producere a celor necesare traiului, să-și micșoreze importanța, iar într-o societate postmodernă (informațional-digitală), în care forța și rezistența fizică devin

irelevante pentru multe domenii economico-sociale, neîndoielnic că și diferențele biologice bărbat/femeie urmează aceeași tendință. Continuă să subziste însă activități în care concordanța dintre cerințele acestora și potențialitățile biologice, deosebiri să aibă relevanță.

Faptul că stereotipiile de gen și, mai larg, construcția socială masculinitate-feminitate au o solidă bază ontică este dovedit, în opinia mea, și de caracterul lor panuman. Deosebiri fizice și de constituție corporală dintre bărbat și femeie sunt evidente. Problema este însă dacă și în abilități, trăsături de personalitate și comportamente sociale complexe subzistă diferențe marcante între bărbat și femeie. Analiza răspunsurilor la întrebarea de mai sus arată un consens foarte ridicat nu doar în afirmarea deosebirilor, ci și în conținutul de trăsături asociat celor două sexe. În toate culturile de pe planetă, la toate clasele și grupurile sociale circulă o gamă mai largă sau mai restrânsă de tipizări atribuite membrilor ce fac parte din categoria bărbaților, pe de o parte, și a celor aparținând femeilor, pe de altă parte. Am numit, de aceea, stereotipurile de gen „universalii transculturale” (Iluț, 1994), fiindcă, spre deosebire de alte stereotipii socio-culturale (etnie, vârstă, profesie etc.), ele nu numai că există la toate populațiile planetei, dar au un conținut cvasiidentific : bărbații sunt considerați în general mai agresivi, mai stăpâni pe sine și mai reci, mai ambițioși și competitivi, mai obiectivi și raționali, mai independenți și dominanți, în vreme ce femeile sunt văzute ca fiind mai tandre, mai emoționale și sensibile la sentimentele celor din jur, mai grijulii și mai puțin competitive, mai religioase, mult mai preocupate de felul cum arată, mai vorbărețe și mai dependente ; bărbații sunt înclinați înspre matematică și științele „tari”, iar femeile înspre arte.

Antropologa americană Margaret Mead, în celebra lucrare *Sex și temperament* (1935), susține că la grupurile tribale izolate din Noua Guinee există excepții notabile de la respectivele tipizări. Ea arată că la anumite triburi, bărbații, ca și femeile, se comportă conform rolului curent al bărbatului, caracterizat ca arogant, agresiv, posesiv, violent și competitiv; la o altă populație, atât bărbații cât și femeile se comportă tandru, cooperativ și sensibil, adică în conformitate cu stereotipizarea uzuală a femeii, în timp ce la o a treia populație, trăsăturile de personalitate și de rol sunt inversate față de cele obișnuite: de la bărbați se așteaptă să fie sensibili artistic, geloși, dependenți emoțional, iar femeile să fie dominante, impersonale, active. Validitatea datelor și interpretărilor oferite de Margaret Mead este privită cu rezerve, în principal pe motivul că a studiat aceste colectivități doar câteva luni, având și statutul de „străin”. Oricum, chiar dacă ar exista unele excepții minore, reprezentările despre bărbat, care au în centru tendința de agresivitate, dominanță, rațiune și inițiativă, și pentru femeie, cele de dependență, de grijă față de alții și de nevoi expresive (emoții, tendința de a comunica și importanța sentimentelor, grija față de ceilalți), au fost atestate ca universale prin studii sistematice transculturnale (Murdoch, 1949; D'Andre, 1966). Mai aproape de zilele noastre, investigându-se studenți din 30 de țări, s-au confirmat drept comune tipizările cu acest conținut (cf. Simons *et al.*, 1994).

După cum ne spune o judecată socio-istorică simplă, în societățile tradiționale, paternaliste și autarhice, stereotipiile respective (acompaniate, desigur, de prejudecăți și discriminări) sunt mult mai drastice și transpuse activ în comportament, nu de puține ori legitimate formal sau informal. Dar chiar în țări prin excelență pluraliste și democratice, unde mișcarea feministă a

fost și este prezentă și productivă, stereotipiile de gen sunt adânc încrustate în mentalitatea indivizilor, inclusiv la persoanele care lucrează în domeniul relațiilor interumane și al terapiilor psihologice. I. Broverman și colaboratorii săi (1970) au demonstrat aceasta rugând un lot de 80 de experți în sănătate mintală (psihologi clinici, psihiatri și lucrători sociali) să examineze o listă de adjective bipolare (slab/puternic, logic/ilogic, independent/dependent și altele) și să treacă prin această listă trei substantive: bărbat, adult, femeie. Nu a rezultat nici o diferență semnificativă între caracterizările făcute de experții de gen feminin și masculin și nici între modurile în care au fost apreciați bărbații și adulții. O diferență semnificativă s-a evidențiat însă între profilurile făcute bărbaților și cele ale femeilor. În contrast cu bărbații, femeile au fost descrise – prin lista de adjective de tip diferențiator semantic – ca fiind mult mai supuse, mai puțin independente, mai puțin aventuroase, mai ușor influențabile, mai puțin agresive și competitive, mai puțin obiective și interesate de știință, dar mult mai emoționale (compasionale) și mai preocupate de felul în care arată. Ceea ce e de reținut de aici nu este doar această caracterizare puternic diferențiatorie, ci faptul că respectivele stereotipii sunt atât de înrădăcinate cultural, încât le practică până și experții în domeniu (indiferent dacă aceștia sunt bărbați sau femei!).

De la cercetarea mai sus menționată, multe alte investigații au confirmat același conținuturi stereotipizante bărbat/femeie și faptul că ele sunt sedimentate în psihicul individual și grupal. Nu e mai puțin adevărat că în țările cu democrație pluralistă avansată și, cu viteză mai mică, pe toată planeta, tendința evidentă este de diluare a stereotipiilor de gen. Să observăm însă că, inclusiv în Occident, schimbările de optică (în favoarea femeilor) se realizează cu mai mare ușurință la nivelul

declarativ, acționând dezirabilitatea socială sau tendințele socialmente acceptabile. Mai mult, trăind într-un mediu ideologic dens pe temele necesității emancipării femeii, democrației, pluralității și șanselor egale, oamenii achiziționează reprezentări și atitudini ca atare, dar ele, de multe ori, nu dizlocă crezurile vechi, ci se așază peste acestea, ducând la ceea ce T. Wilson (2000) numește „atitudine duală”. În acest caz, atitudinea primară poate trece în subconștient devenind implicită, spre deosebire de cea mai recent achiziționată, care este explicită. Însă starea de subconștient-implicit are o mare forță în a dezvolta conduite consonante cu ea. Atitudinea remanentă (inițială), fiind mai solid ancorată în câmpul cognitiv, este mai ușor accesată și, cu deosebire în situațiile spontane, neprovocate, în comunicarea nonverbală, are întâietate în fața celei mai recent dobândite, care e cumva mai superficială. De altfel, cercetări sistematice pe tema expresă a stereotipurilor subconștiente au arătat efectele lor semnificative în judecățile și comportamentele sociale (Banaji *et al.*, 2003). De aceea, în identificarea și evaluarea atitudinilor autentice în relațiile bărbat-femeie este cu totul naiv a ne ghida exclusiv după rezultatele unor sondaje și barometre, oricât de precise par ele în ceea ce privește eșantionul și distribuția procentuală a răspunsurilor. Practica actuală și cercetări de anvergură arată mari discrepanțe, de exemplu, între declarațiile managerilor (*self-reported data*) cu privire la angajarea și tratamentul femeilor în muncă și comportamentul lor concret. Când e vorba de relația de neconcordanță dintre atitudinea declarată și comportamentul efectiv în arealul gender, unii autori au conceptualizat fenomenul ca „schimbarea de standarde” (Biernat, Vescio, 2002). În această viziune, evaluările cu privire la bărbați-femei pot fi aceleași pe o *scară subiectivă* (cât de bine pregătiți sunt pentru

slujbe, cât de bine câștigă), dar atunci când adjectivele respective se transformă în cantitativ (sumă de bani, de exemplu) și, mai ales, când se pune problema pe cine ar alege pentru o activitate concretă (competiție sportivă, muncă), adică pe o *scară obiectivă*, evaluările (standardele) se schimbă, preferându-se bărbați.

Cititorul poate lesne observa că vorbind despre stereotipiile de gen și tipizări, am folosit și expresiile „reprezentări”, „crezuri”, „atitudini”. Fără a intra aici într-o analiză conceptuală (vezi, pe larg, Iluț, 2000) menționez o idee des invocată în literatura de specialitate: în limbajul obișnuit, termenii „stereotip”, „prejudecată” și uneori „discriminare” sunt folosiți ca interșanjabili. Psihologii sociali preferă însă o abordare mai analitică și vorbesc de *stereotip ca și componentă cognitivă* (ca reprezentare despre), *prejudecata constituind aspectul afectiv-apreciativ* (bazat desigur pe cogniție), iar *discriminarea este comportamentul efectiv* față de categoria socială vizată de stereotipizare și prejudecată. În consecință, la modul mai riguros, conceptul integratoriu ce descrie relațiile intergrupale este cel de atitudine, care, încă de la consacarea sa în psihologia socială, în anii '40 ai secolului XX, s-a definit ca interacțiunea dintre cele trei componente: cognitivă, afectiv-evaluativă și comportamentală (mai precis intenție comportamentală).

În tot cazul, distincția dintre cele trei planuri, analiza conjuncțiilor și disjuncțiilor dintre ele prezintă importanță – așa cum am sugerat – și în examinarea raporturilor bărbat-femeie în societate și în dificila, dar onoranta întreprindere de surmontare, sau cel puțin diluare, a atitudinilor negative în centrul cărora stau stereotipurile. Și, cu toate că tema stereotipiilor este departe de a acoperi întreaga arie problematică, ea constituie o temă-cheie, discutarea sa angajând câteva întrebări

fundamentale și, de dorit, răspunsuri pertinente. O asemenea importantă întrebare este ce le-a determinat apariția și de ce se mențin tipizările aproape opuse legate de cele două sexe? Am formulat două chestiuni în aceeași interogație fiindcă, după cum anticipam la începutul studiului, în viziunea mea *trebuie operată o netă distincție între geneza și funcționarea actuală a etichetărilor (stereotipurilor) bărbat/femeie.*

Este limpede că stereotipiile de gen au apărut și s-au cristalizat pe baza observării unor diferențe, care în zorii civilizației aveau un resort obiectiv (caracterizările fizice ale bărbaților îi făceau mai apti pentru vânarea de animale mari, sarcina, alăptatul și îngrijirea copiilor fixând femeile pentru activitățile domestice). Pe măsură ce viața economică a devenit tot mai dependentă de tehnologia rafinată, ce nu mai are în centru forța brută, în conexiune cu factorii sociopolitici, diferențele naturale bărbat-femeie contează mai puțin în viața socială de ansamblu. Mulți autori susțin că acum stereotipurile de gen, ce favorizează în general bărbații, au rolul de a legitima și perpetua poziția privilegiată a acestora în diferitele sfere ale vieții sociale, adică de a justifica și reproduce ceea ce se numește „societatea centrată pe bărbat” (*male-centered society*). Altfel spus, *nu stereotipurile reflectă o anumită realitate, ci realitatea (puternice inegalități în defavoarea femeilor) este întreținută de stereotipii.*

Ajungem astfel la o altă întrebare fundamentală, de altfel de maximă interdependență cu prima, și anume cât adevăr cuprind stereotipurile de gen social. La o analiză superficială, s-ar putea crede că interogația este superflua, răspunsul fiind dat în paragraful de mai sus. Nu este însă deloc așa: cei care susțin că stereotipiile generează sau întrețin diferențele bărbați/femei, tocmai prin această afirmație le

admit ca realități. Controversa rămâne în raportul cauză-efect: diferențele determină stereotipurile sau invers? Ca și pentru multe alte fenomene sociale și psihosociale, cred că poziția lucidă este de a considera că *funcționează o circularitate cauzală.* Atât una la scară istorică, sugerată deja în considerațiile de până acum, cât și una ce ține de mecanisme mai specifice, mecanisme ce constituie țesătura fină pentru cea macrosocială și istorică. Iată două exemple de acest fel: 1) în derularea vieții cotidiene, având în minte stereotipiile ca scheme mentale, percepem și interpretăm ca atare comportamentul de gender, răspundem în consecință și determinăm reacții tipizate, ceea ce ne întărește, conștient sau nu, convingerea că avem dreptate; 2) rolurile prescrise social pentru bărbat și cele pentru femeie (saturate de reprezentări colective stereotipe) determină un anumit conținut socializant și educativ și, în consecință, un anumit profil de personalitate. Prin respectivul profil, rolurile de sex, cu toată încărcătura atitudinală și comportamentală stereotipizată, se reproduce la scară socială. În societățile tradiționale, conservarea și reproducția de roluri era strictă, în cele moderne ea este mult mai laxă.

Dar și în societățile moderne și post-moderne occidentale, așteptările diferențiate de rol de sex sunt atât de adânc imprimate în mentalitatea cotidiană, încât afectează în mod decisiv și percepția fizică imediată. S-a constatat, de pildă că, deși într-un lot de nou-născuți nu există diferențe în greutate și lungime și în alte caracteristici între băieți și fete, părinții lor i-au perceput diferit. În primele 24 de ore de la naștere, părinții băieților i-au văzut pe aceștia mai lungi, mai grei, mai solid construiți și mai atenți, în vreme ce fetițelor li s-a atribuit de către părinții lor o lungime și greutate mai mici, mai puțină atenție, dar mai multă finețe și gingășie

(Rubin *et al.*, 1974). Sau, după cum remarcă M. Kimmel (2004), și în zilele noastre, mulți americani (părinți sau rude), la vestea că nou-născutul este băiat, spun: „Cine știe, într-o zi poate va fi președinte” sau „Cu asemenea fizic va deveni un mare jucător de fotbal”, pe când la fete se fac comentarii de tipul: „E atât de frumoasă, cu siguranță, când va fi mare, va suci capul multor bărbați” (Kimmel, 2004, 129-130). Din start, așadar, tratamentul băiat-fetiță din partea părinților și a celor apropiați este asimetric. Diferențierea se amplifică și în perioada copilăriei prin tipul de jucării cumpărate, îmbrăcăminte, inhibarea sau încurajarea unor reacții spontane, inclusiv a exprimării unor stări emoționale profunde. Se știe, în acest sens, că băieții sunt de mici educați să nu plângă, auzind frecvent și în cultura noastră expresia: „Tu nu ești femeie, să plângi”. Literatura de specialitate a descris în detaliu deosebirea dintre femei și bărbați cu privire la plâns – exemplară fiind în acest sens cercetarea lui C. Ross și J. Mirowsky (1984) – și consecințele inhibitoare la bărbați (vezi detalii în Iluț, 2000; 2005).

Dincolo de determinările reciproce stereotipuri-diferențe, este de remarcat că stereotipiile de gen nu sunt toate la fel de „adevărate”, că unele nu au aproape nici o acoperire în realitate, în timp ce altele s-au validat. Nu ne referim aici doar la atribute (puternic/slab, creativ/noncreativ, dominant/supus), ci și la caracterizări mai dezvoltate de tipul: „Femeile nu sunt bune conducătoare” ori „Bărbații sunt cei capabili de mari sinteze”. Ce ne spun cercetările sistematice în legătură cu valoarea de adevăr a stereotipurilor de gender?

În ceea ce privește capacitățile intelectuale, trecând în revistă sute de studii pe problema diferențelor intersexe în ceea ce privește aptitudinile mentale, examinându-le cu mare atenție și eliminându-le pe cele cu vicii metodologice, E. Maccoby

și C. Jacklin (1974) ajung la următoarele constatări mai importante: 1) nu există diferențe semnificative între sexe referitor la inteligența generală (IQ); 2) nu este adevărat că fetele au mai bune performanțe la învățarea pe dinafară și în sarcini repetitive simple, iar băieții în activități ce presupun un înalt nivel al proceselor cognitive; 3) studiile evidențiază deosebiri semnificative în favoarea fetelor pe linia abilităților verbale (vocabulary, scris, citit, pronunțat); 4) băieții au abilități superioare în domeniul calculului matematic și al reprezentărilor vizual-spațiale (în special tridimensionale).

Examinarea rezultatelor unor cercetări efectuate după 1973, a conținutului testelor utilizate și a unor indicatori statistici (deviația standard) – ceea ce astăzi se numește metaanaliză – a adus unele nuanțări și controverse (Feingold, 1988). Se pare că dacă ținem seama de efectul unor fenomene de distorsiune în populația fete/băieți testată și de conținutul testului (prezența unor itemi tehnici ce îi avantajează pe băieți), diferențele în abilitățile matematice și verbale sunt mult mai mici, aproape insignifiante. Pe de altă parte, analiza distribuției scorurilor la diverse teste în interiorul fiecărui grup (băieți, fete) ne arată că diferențele intragrup sunt mult mai mari decât cele intergrupuri.

Investigațiile mai recente, alături de constatările lui E. Maccoby și C. Jacklin, infirmă stereotipii atât de puternice, legate de nivelul de *performanțe intelectuale și stilurile cognitive* bărbat-femeie. Ele ne indică în același timp că, odată cu progresul cunoașterii în acest domeniu, noi detalii semnificative ies la lumină și, pe de altă parte, că datorită schimbării structurale societale, chiar abilitățile și performanțele testate psihologic se modifică. Astfel, E. Maccoby (1987), revenind asupra concluziilor sale din 1974, susține că diferențele de gender în planul verbal au

dispărut practic. S-a constatat apoi că performanțele mai ridicate ale băieților la calculul matematic sunt relevante numai în interiorul unei părți a populației de tineri, și anume tinerii (băieți și fete) dotați și supradotați. Iar la probele geometrice spațio-vizuale, băieții s-au dovedit superiori, dar nu la toate, ci numai la rotirea și descompunerea mentală a figurilor. Suntem îndreptățiți, așadar, să afirmăm împreună cu J. Simons și colegii ei (1994) că „nu există diferențe cognitive între femei și bărbați în foarte multe domenii, că în unele ele au dispărut și că în cele rămase sunt destul de mici” (Simons *et al.*, 1994, 148). Această constatare e prezentată direct, dar mai cu seamă indirect lucrativă și într-o sinteză mai recentă despre cogniție, unde diferențele în reprezentări și judecăți apar ca pregnante în funcție de situație, experiență anterioară, contextul macrocultural (ideologic) și mai puțin în funcție de gen (vezi Tesser și Schwarz, 2003, partea a II-a, „Cognition”).

La nivelul conștiinței comune, în reprezentările stereotipizate despre bărbat și femeie, deosebirea majoră este aceea legată de *agresivitate*. Cercetările atestă ca reală această diferență. În timpul unor lupte de stradă, în violența ilegală, în jocul copiilor și în alte împrejurări, bărbații au inițiativa agresivă și se comportă mai violent. Analizându-se peste 100 de studii, ce aveau ca subiect agresivitatea la cele două sexe, a reieșit că există o cvasiunanimitate a acestora în constatarea agresivității mai mari la bărbați. S-au făcut însă și aici anumite nuanțări: diferențele sunt mai pronunțate în cazul *agresivității fizice* decât în cazul celei *verbale* (Hyde, 1986); femeile sunt mult mai preocupate de consecințele actelor agresive asupra victimei, se simt mai vinovate, se tem mai mult de răzbunarea celui agresat și, prin urmare, impulsurile lor agresive sunt mai inhibitate (Eagly și Steffen, 1986). De altfel, diferența

în comportamentul agresiv dintre sexe este mai mare în *situații naturale spontane* și mult mai redusă în *condiții de laborator* (Hyde, 1986), unde chiar cei mai naivi subiecți știu că nu pot suferi riposte dure sau daune fizice severe.

Cercetări ulterioare au reliefat și alte deosebiri: s-a confirmat statistic că bărbații nu numai că sunt în mai mare măsură agenți agresivi, dar sunt și mult mai agresivi decât femeile; bărbații sunt mai înclinați în a fi agresivi chiar cu persoane care nu i-au provocat în nici un fel; în situațiile în care însă provocarea este prezentă, și cu deosebire când e de mare intensitate, femeile devin aproape la fel de agresive ca și bărbații (Bettencourt, Miller, 1996). O deosebire notabilă (Björkqvist *et al.*, 1994) este aceea că bărbații se angajează mult mai repede și mai frecvent în diferite forme de *agresivitate directă* (de la înjurături și remarci jignitoare până la bătăi și omoruri), pe când femeile, în modalități *indirecte*, cum sunt bârfele, răspândirea de zvonuri denigratoare, reclamații, trimiterea de anonime, dezvăluirea unor secrete ce victimizează persoana în cauză. De multe ori, asemenea conduite sunt mai nocive decât cele directe, deoarece ținta agresivității pe lângă faptul că nu cunoaște cine este autorul lor, nici nu știe că este în pericol. Să ne întoarcem așadar la observația că sexul frumos, fiind indubitabil mai empatic și mai puțin înclinat spre violență, foarte probabil și ca înzestrare naturală, nu promovează pe față agresivitatea, și mai ales pe cea directă, și pentru că are în vedere consecințele ripostei din partea celor agresati.

Rezultatele investigațiilor privind *conformismul* și *persuasiunea* sunt contradictorii, cu tendința de a sugera că există diferențe, dar că ele sunt mult mai mici decât se prezumă prin stereotipii. A. Eagly (1987) găsește că din studiile de laborator privitoare la conformism, numai 34% au

consemnat că femeile se conformează în mai mare măsură, iar din cele ce urmăreau influența persuasiunii, doar 16% constată că femeile sunt mai ușor influențabile. Trebuie să observăm, apoi, că oamenii sunt înclinați a se conforma în mai înalt grad în cazul situațiilor și sarcinilor despre care au mai puține informații sau pe care le consideră ca neimportante. În acest fel, femeile sunt mai conformiste și obediente în contexte de activități considerate tradițional masculine, iar bărbații în cele feminine (Sistrunk, McDavid, 1971).

Cercetări riguroase de laborator au confirmat ideea ce există la nivelul reprezentărilor colective, anume că femeile au o mult mai ascuțită „intuiție”. Ele decodază mult mai ușor și mai bine conduita și *comunicarea nonverbală*, citesc cu mai mare acuratețe din expresiile feței, mișcărilor corpului și tonul vocii stările sufletești (cum ar fi fericirea, frica, dezgustul, oboseala). Din 75 de studii (meta)analizate de J. Hall (1978), 68% arată o performanță mai ridicată a femeilor în decodare, 19% nu relevă diferențe intersexe și numai 13% constată o oarecare superioritate a bărbaților. Analizele ulterioare (Hall, 1984) atestă superioritatea femeilor în descifrarea semnalelor nonverbale atât la copii, cât și la adolescenți și adulți. Studii clasice (Rosenthal, DePaulo, 1979) susținute de cercetări ce au urmat, au arătat că există o importantă excepție în favoarea bărbaților: aceștia detectează mai bine semnele minciunii într-o comunicare. De asemenea, trebuie avut în vedere că în percepția socială (în care ne folosim masiv și de indicii verbale), în formarea unei impresii corecte despre persoana vizată, deducerea motivelor și intențiilor sale, nu s-au detectat diferențe dintre bărbat și femeie (Baron *et al.*, 2006).

Privitor la *comportamentul de ajutorare*, investigațiile clasice de laborator nu au identificat diferențe semnificative de

gender. Acumularea de cercetări experimentale de teren și observaționale (comportament în contexte naturale) a permis o metaanaliză a unui număr de 172 de studii (Eagly, Crowley, 1986), constatându-se că ele arată, majoritatea, o înclinație mai pronunțată a bărbaților de a sări în ajutor. Problema în acest caz este însă că asemenea studii vizează prioritar situații de ajutorare a unui necunoscut aflat în dificultate în locuri publice (stradă, restaurant etc.), situații ce pretind intervenție imediată și îndeobște fizică, într-un fel spectaculoasă și eroică, caracteristici ce se mulează mai bine pe stereotipul de bărbat. Rămâne de văzut în ce măsură alte tipuri de comportament prosocial, de durată, cum ar fi grija față de copii, ajutorarea bătrânilor și a bolnavilor, interesul pentru necazurile rudelor, vecinilor și prietenilor sunt proporțional mai frecvente și intense la femei. Se pare că da, așa cum conștiința comună înregistrează și după cum indică și unele cercetări, care validează ideea că femeile procură un mai mare suport social semenilor (Shumaker, Hill, 1991; Unger, Crawford, 1992) decât bărbații. S-a evidențiat și în cazul comportamentului prosocial că dincolo de diferențele de gender, prevalează factori ce țin de persoana celui care este perceput ca având nevoie de ajutor, precum și factori de situație, dintre care imitarea a ceea ce fac ceilalți din jur contează mult mai mult decât se credea. Imitația pare înscrisă în programul nostru genetic, servind solidarității de grup, ea este însă și o formă a învățării observaționale în contexte noi (aculturație, de exemplu) și un mod eficient de a arăta că ești similar celorlalți (Baron *et al.*, 2006).

S-au consemnat statistic distincții substanțiale între cele două sexe cu privire la *locul de control* (*locus of control*), în sensul că femeile plasează cu mult mai mare pondere factorii responsabili pentru

reușitele ori nereușitele lor în viață în exterior în comparație cu bărbații (Maccoby, Jacklin, 1974). Vom vedea în desfășurarea ulterioară a textului că atare mecanisme de autoatribuire, de reprezentări și judecăți sociale sunt cauzate prioritar de statutul și rolurile femeii în contextul domestic, al muncii și societal general.

Explicații ale diferențelor de gen social

Este evident că factorii biologici au fost decisivi – și continuă să fie, cu determinări mai reduse însă, și astăzi – și responsabili pentru manifestări și conduite sociale mai complexe. Diferențele de înălțime, greutate, masă musculară, structura cromozomială specifică, ponderea diferită a hormonilor (în particular, estrogen și testosteron), deosebiri în fiziologia și biochimia creierului, faptul că femeia naște și alăptează, toate acestea au efecte directe asupra unor activități și comportamente sociale. Cromozomul Y este în legătură cu agresiunea, lateralitatea diferențiată a creierului la bărbat și femeie putând fi responsabilă pentru diferența de performanțe cognitive.

Sociobiologia sugerează că există chiar o bază genetică pentru comportamente specifice de rol de sex. D. Symons (1979) crede, de exemplu, că răceala și independența masculină *versus* dependența și afecțiunea feminină este explicabilă prin strategiile diferite de reproducere genetică la cele două sexe. Se pleacă de la premisa că indivizii tind să maximizeze probabilitatea de a transmite genele lor urmașilor și să supraviețuiască astfel de-a lungul generațiilor. Numărul mare de spermatozoizi înseamnă însămânțarea a cât mai multor femei, fără preocuparea de a da atenție prea mare îngrijirii copiilor (la un număr mai mare, șansa de a supraviețui

este genetic mai mare). Dimpotrivă, femeia, care de regulă produce doar un ovul pe lună, maximizează succesul reproductiv genetic prin investirea de timp și energie în creșterea și îngrijirea odraslei până când și aceasta se va reproduce. De aici atașamentul față de copii și relația stabilă și de lungă durată – ceea ce implică și dependență – cu bărbatul. Există așadar – după Symons – dispoziții innăscute care trimit bărbatul înspre relații sexuale cu mai multe partenere și la contacte mai limitate cu propriii copii de vârstă mică, iar pe femeie înspre stabilitate și grijă excesivă pentru copii. În acest fel s-ar explica și acuratețea mai mare a femeilor în a decodifica mesajele nonverbale: ele sunt programate genetic cu o receptivitate sporită la semnalele nonverbale datorită rolului lor în îngrijirea copiilor mici, care încă nu vorbesc. Cei mai înverșunați apărători ai sociobiologiei recunosc aportul factorilor sociali și culturali în comportamentele diferențiate bărbat/femeie, dar ei susțin că baza este genetică.

Relativ la mai multe trăsături de personalitate și comportamente sociale, psihologii sociali și sociologii găsesc explicația însă în poziția socială diferențiată a celor două sexe. Gradul mai pronunțat de empatie, abilitățile de decodificare a semnalelor nonverbale are, în viziunea acestora, o explicație concurențială în *așteptările și constrângerile de rol* (Baron *et al.*, 2006). Așteptările de rol vizează viața socială în general în care, conform tipizărilor, de la bărbat se așteaptă mai multă detașare, rațiune, dominanță, tendință de afirmare, în timp ce de la femei, sensibilitate, expresivitate emoțională, atenție la nevoile expresive și suferințele celorlalți și, cu mare răspândire în societățile tradiționale, supunere. Constrângerile de rol trimit la un comportament mai grijuliu față de reacțiile celorlalți din partea femeilor, și de aici abilitățile în comunicarea nonverbală,

deoarece statistic ele sunt, în ansamblul societal (în instituții, în gospodărie, în sfera publică etc.), în poziții de subordonare față de bărbați. Preponderent ca secretare, asistente medicale, educatoare, recepționere și alte slujbe de acest fel, femeile sunt nevoite să fie preocupate în cel mai înalt grad de „starea emoțională și sufletească a șefului”, „comportamentul față de micuți ca să nu supăr părinții”. De aici și o inegalitate mai subtilă dintre bărbați și femei, ceea ce literatura de specialitate numește „munci cu disonanță emoțională”. Aceasta înseamnă că, desfășurând activități în care se pretinde să afișeze tot timpul amabilitate față de clienți sau parteneri (vânzătoare, coafeze, recepționere, dar chiar educatoare sau profesoare, precum și multe de această factură), femeile trebuie să-și inhibe propriile stări sufletești, care din varii motive nu sunt întotdeauna pozitive și senine. Dar și mediul domestic cere din partea femeii străduința de a se antrena în a citi corect din manifestările verbale și nonverbale ale copiilor și soțului – nu de puține ori și ale părinților și socrilor –, frământările, dorințele, intențiile lor, deoarece în mod tradițional-stereotipizant, ea se ocupă de partea psih-emoțională a familiei. Mai mult, și în acest spațiu este prezentă „disonanța emoțională”. Dacă la serviciu încearcă să facă tot posibilul pentru a nu-și manifesta neplacerile și frustrările cu care poate veni de acasă, tot așa în spațiul familial nu e bine să aducă încărcăturile nervoase de la slujbă, ci să fie amabilă, drăgălașă, înțelegătoare cu ceilalți și mai ales cu partenerul conjugal, neglijarea și lipsa de înțelegere comunicatională și erotică implicând riscul de a-l pierde.

Într-o recentă lucrare cu titlul *The Gendered Society (Societatea genizată)*, sociologul american Michael Kimmel (2004) consideră că diferențele și stereotipiile aferente, departe de a fi explicate prin

factori biopsihologici, își au rădăcina în instituțiile sociale, care sunt în esența lor, discriminatoare, începând de la cele formale, bine circumscrise, la familie, școală, loc de muncă și ajungând la cele informale, de interacțiune (prietenie și dragoste, strategia limbajului corporal și violența). Autorul aduce argumente solide în favoarea ideii că „...inegalitățile de gen sunt cele care produc diferențele pe care le observăm și că respectivele inegalități produc și impulsul cultural de a căuta asemenea diferențe, chiar dacă în realitate ele sunt nesemnificative sau inexistente” (Kimmel, 2004, 289-290). În acest sens, numind concepția metaforizant pseudoștiințifică „femeile vin de pe Venus, bărbații de pe Marte”, *teoria interplanetară*, autorul arată că ea are relevanță socială nu pentru că e adevărată (datele cercetărilor sistematice o infirmă în mare măsură), ci pentru că noi vrem cu disperare să fie adevărată. Autentică problemă sociologică în legătură cu genul social „...nu este sociologia diferențelor bărbat-femeie – care să explice originile fiziologice ale respectivelor diferențe –, ci o sociologie a cunoașterii care explorează de ce diferențele de gen sunt atât de importante pentru noi și de ce le căutăm cu atâta disperare”.

Personal nu cred că sociologia, mai cu seamă în varianta ei de sociopsihologie, nu trebuie să se intereseze și de relația dintre biopsihologie și configurație socială și nu consider că relația cauzală este doar dinspre inegalități înspre diferențe și stereotipizări, dar e de recunoscut că instituțiile sociale sunt astfel croite, încât, în modul cel mai direct și fățiș sau mai subtil și ascuns, favorizează bărbații. Sunt patru mari domenii în care subzistă puternice disparități ce dezavantajează femeile (vezi mai pe larg Iluț, 2000): în muncă și pe piața muncii, ca șanse de angajare, discriminarea pe orizontală (la aceeași muncă salarii mai mici pentru femei) și pe verticală

(ocupații și posturi mai bine plătite la bărbați, la care se poate adăuga și „disonanța emoțională” menționată); în sistemul educațional, unde cu toate că s-au produs cele mai mari apropieri bărbat-femeie, când e vorba de facultăți elitiste și funcții de conducere în școli și universități, predomină bărbații; în context domestic, unde inegalitatea flagrantă se regăsește în distribuirea sarcinilor gospodărești, chiar atunci când ambii soți lucrează; în viața publică (*citizenship*), în care femeile sunt mult mai puțin reprezentate și mai puțin vizibile.

Sublinind cu tărie ideea că gender-ul nu este atât o realitate în sine, ci primește sens numai dacă o privim în interacțiune, manifestându-se față și în raport de ceva, în particular față de propriul grup sau de cel de sex opus, M. Kimmel (2004) insistă totodată că interacțiunea stă sub semnul *puterii*. Din nou, nu trăsăturile intrinseci de personalitate și nici măcar cerințele diferite de rol de sex nu determină diferențele bărbat/femeie și configurația instituțională bazată pe dominația bărbatului. (Aș semnala aici o oarecare contradicție în viziunea sociologului constructivist american, anume că punând în centrul explicației puterea – căreia îi dedică un subcapitol întreg în cartea sa –, din cadrul căreia forța fizică contează și în cele mai dezvoltate state de drept, admite implicit importanța deosebirilor biologice, a căror relevanță o neagă sau minimizează însă în mod explicit.) Oricum, teza discriminării femeilor cauzată de natura instituțiilor este amplu susținută de autor prin sintetizarea unor date cantitativ-statistice și calitativ-interpretativiste. Voi ilustra aceasta cu două fenomene larg răspândite în SUA, dar nu numai.

Primul este cel referitor la *viol*. Studii sistematice arată că, în contrast cu ceea ce multă lume crede, cele mai multe acte de viol sunt comise nu de tineri sau bărbați

dereglați psihic, ci de unii normali. Situația este evidentă și în campusurile americane, unde majoritatea violurilor cu victime din rândul fetelor sunt săvârșite de colegi, cunoscuți, studenți cu care și-au dat întâlnire. O cercetare pe un eșantion reprezentativ pentru învățământul superior din SUA întreprinsă de M. Koss (*cf.* Kimmel, 2004) arată că aproape jumătate (44%) dintre studente declară că au fost implicate într-o act sexual pe care nu și l-au dorit. Dintre acestea, 15% au fost victimele unei încercări de viol, 12% au fost silite cu ajutorul drogurilor și alcoolului, 25% au avut o relație sexuală copleșite de insistențele și presiunile argumentative ale bărbaților, deși, în fond, nu ar fi vrut să aibă relația respectivă; un procent de 9% susțin că au fost forțate fizic (Kimmel, 2004, 280).

Mariajul nu este nici el ferit de pericolul violului având ca victimă femeia (soția). Michael Kimmel citează un studiu conform căruia între 14 și 25 de procente dintre femeile americane au făcut sex cu bărbații lor fără ca ele să vrea acest lucru (2004, 282). Ponderea fenomenului s-a redus în 1993, când toate statele din SUA au decretat violul marital ca infracțiune, deși încă sunt state care găsesc circumstanțe atenuante. Mulți analiști și interpreți ai problematicii gender și ai vieții familiale americane consideră că departe de a fi de neglijat, violul conjugal este adesea mai traumatic decât cel din partea unui străin. Așa cum se exprima cercetătorul R. Gelles: „Când ești violată de un străin, trebuie să trăiești cu memoria spaimei, dar când ești violată de soțul tău, trebuie să trăiești cu un violator” (*cf.* Kimmel, 2004, 282).

Să observăm în cele de mai sus, dincolo de argumentele pertinente privind operarea discriminării, mai mult sau mai puțin insidioasă, ce mari decalaje există pe această linie între culturi. Și în România mijeste ideea că o soție își poate acuza

soțul de viol sau că un băiat poate fi tras la răspundere (inclusiv penală) că a profitat de o fată prin insistența de a consuma alcool, dar până la a deveni cutume ferm legale și îndeosebi de conștiință morală și civică, mai e de așteptat. De aceea, atunci când vorbim cu mare ușurință de „relele Occidentului”, nu trebuie omis că multe dintre ele există și la noi, numai că nu sunt definite ca atare, nu sunt investigate și nu sunt transparente.

Cel de-al doilea fenomen de relief ce demonstrează inechitatea în raportul bărbat/femeie este „tavanul de sticlă” (*the glass ceiling*), care desemnează faptul că deși în ultimele decenii femeile ocupă funcții de conducere, ele acced foarte greu la cele de top. Astfel, cu toate că între 1970 și 1990 proporția managerilor-femei a crescut în SUA de la 16% la peste 42%, procentul celor ce au ocupat funcții manageriale de înalt nivel s-a mișcat doar de la 3% la 5%. Metafora „tavan de sticlă” are în vedere realitatea că femeile ar vrea să ocupe astfel de poziții, au capacitățile necesare, însă din cauza barierelor puse conștient sau nu de sistemul și cultura organizațională dominate de bărbați, nu pot decât să privească în sus cu jind și frustrare. În aproape obsedanta sa viziune că nu diferențele bărbat-femeie creează inegalitățile, ci invers, Michael Kimmel afirmă: „...diferite traiectorii (de avansare profesională, n.n.) nu au virtual nimic de a face cu ambițiile sau aspirațiile bărbaților și femeilor ce ocupă aceste poziții” (2004, 196). Autorul ilustrează enunțul cu un studiu în care urmărește evoluția într-o corporație multinațională a cinci femei și a cinci bărbați ce aveau același background, educație similară, aceleași scopuri și ambiții. Toate cele zece persoane aspirau să devină manageri în topul corporației. Supuși unui program de training de doi ani, în urma căruia și-au păstrat similaritatea, toți

bărbații au ajuns în top, în timp ce nici o femeie nu a acces la un asemenea post. Printre factorii care au stat în calea reușitei femeilor, unul semnificativ s-a dovedit a fi cel al denselor relații formale și informale de tip „club” dintre bărbați de top ai organizației.

Concluzii și deschideri

Considerațiile următoare reprezintă nu doar prelungiri logice ale unor informații și comentarii expuse până acum, ci și suplimentări ideatice ce rotunjesc arealul tematicii discutate.

1. Ca orice fenomen social complex, și cel al raporturilor bărbat-femeie trebuie văzut ca interacțiune, țesătură fină, dintre mai multe dimensiuni. Pe fundalul unor factori de natură biologică, socioistorică și cultural-mentală, între stereotipiile de gen social, diferențele reale bărbat-femeie și inegalități (discriminare) funcționează o circularitate cauzală, dimensiunea de putere-dominanță (din partea bărbaților) fiind centrală în această ecuație. Instituțiile sociale, atât cele formale, cât și cele informale (inclusiv dragostea și interacțiunile prin limbajul corporal) sunt astfel croite încât avantajează bărbații.

2. Cercetările sistematice arată însă că multe dintre diferențele de abilități și trăsături de personalitate prezumate în stereotipuri (cele cognitive, de pildă) sunt inexistente sau mult mai reduse. Nu e mai puțin adevărat că, în bună măsură, deosebirile de comportament și mentalitate sunt prezente tocmai datorită stereotipurilor, a falselor percepții despre femei și bărbați, prin mecanismele de autoconfirmare a gândirii și a profețiilor care se autoîndeplinesc. Un rol covârșitor îl are aici socializarea și așteptările de rol, atât de adânc sedimentate în conștiința colectivă.

3. La întrebarea dacă, totuși, dincolo de stereotipuri și de practicile discriminatorii nu există o bază naturală (biologică) care a produs și întreține diferențele și reprezentările atașate condiției de gender, răspunsurile sunt diferite și în funcție de paradigme și practicantii lor. Reprezentantii disciplinelor socioumane, în particular adepții „constructivismului social” consideră că, în afara celor de constituție corporală, ele sunt mici, și oricum nu au importanță pentru poziționările în spațiul social. Sociobiologii și evoluționiștii psihologici, fără a nega relevanța socioculturalului, susțin că substratul de adâncime, care determină comportamente complexe la prima vedere total cutumiare (alegerea partenerului conjugal, sexualitatea și ascensiunea socioprofesională etc.) este cel biogenetic.

Raliindu-mă poziției lui Michael Kimmel (2004) că în interesul păstrării unui statu-quo (ce avantajează în principal bărbații) se caută obsedant diferențele „obiective” bărbat-femeie și se neglijează asemănările (faptul că și biologic suntem toți ființe umane, net diferite de alte primat superioare), apreciez, în același timp, că ar trebui promovată cu mult mai mare insistență următoarea idee (întâlnită, de altfel, și la unii geneticieni): chiar dacă profilul genetic bărbat/femeie este diferit și contează pentru conduitele sociale, diferențele nu sunt inexorabile. Potențialul înnăscut poate fi mulat într-o direcție sau alta, unele porniri pot fi inhibate, altele încurajate și făcute înalt productive în relațiile cu ceilalți. După cum pentru o mulțime de afecțiuni fiziologice ereditarul este stopat, circumscris favorabil și ameliorat, cu atât mai mult astfel de operații sunt posibile în manifestările socioculturale complexe. Și, dacă pe teritoriul medical, pe lângă practicile tradiționale de control al înnăscutului, ingineria genetică înseamnă o revoluție, în cel psihocomportamental,

fără a nega că într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat să se producă și aici modificări genetice propriu-zise, avem la îndemână și putem dezvolta în continuare „inginerii” psihosociale (persuasiune în schimbarea de atitudini și reprezentări, diluarea stereotipurilor, tehnici de rezistență la manipulare, cultivarea raționalității și altele). Pe de altă parte însă, mi se pare corectă viziunea celor care susțin că o soluție radicală în problema diferențelor și discriminărilor femeie/bărbat poate veni doar de la nivel macrosocial, prin politici de reaşezare instituțională. Modelul scandinav este o sugestie în acest sens (vezi, pe larg, printre alții, Kimmel, 2004, și Giddens, 2000).

4. În problematica gender, într-o lume din ce în ce mai democratică și pluralistă, înțelegem ca firești reacțiile, îndeosebi ale feminismului, consemnate și în publicații academice, de a contrabalansa dominația masculină și imaginea superiorității înnăscute a bărbatului. Nu e recomandabil însă, din punct de vedere moral și epistemic, să subliniem excesiv dezavantajele femeii și beneficiile bărbatului în structura actuală de poziții și roluri de gen. O imagine de acest fel distonează flagrant cu faptele elementare. Unul dintre ele este speranța de viață mai ridicată la femei decât la bărbați. Că femeile trăiesc în medie mai mult se datorează, după cum arată cercetările medicale, și unor înzestrări biologice diferite (colesterolul „bun”), diferența în favoarea lor se explică neîndoielnic și prin stilul de viață masculin (consum de alcool, tutun și droguri). Dar așa cum indică statisticile oficiale, precum și vaste studii epidemiologice, cauzele constau și în aceea că bărbații ocupă, proporțional, mai multe posturi de muncă cu mare risc fizic (transporturi, minerit, armată) și psihic (funcțiile de mare răspundere implică și un nivel mai ridicat al stresului). Dominația bărbatului în viața socioeconomică înseamnă

pentru el nu numai beneficii, ci și dezavantaje.

Pe baza acestor realități, dar și ca o reacție la exagerările mișcărilor feministe, reprezentanți ai sexului „tare” au propus o reconsiderare a condiției bărbatului în societatea actuală (cu referire în primul rând la cea americană), unii militând pentru poziția de *macho* a bărbatului în orice împrejurare, adică cultivarea masculinității proeminente, alții încercând soluții mai echilibrate de adaptare a bărbaților într-o lume în care milioane dintre ei, luptă din răspuțeri să-și onoreze rolul de mascul „adevărat” și „privilegiat” de putere și dominanță, se privează practic de plăcerile autentice ale vieții și își scurtează zilele. H. Goldberg (1986) îndeamnă, în acest sens, ca bărbații să recunoască efectul suicidal al eforturilor lor exacerbate de afirmare și succes social și să-l evite; să nu mizeze totul pe masculinitate și să înțeleagă că impotența ocazională nu e nimic serios; să devină conștienți de adevăratele lor nevoi și dorințe și să-și îngrijească propriul corp; să se raporteze la libertatea feminină de pe poziții de egali, și nu de servitori vinovați sau inamici ostili; să dezvolte și să prețuiască prietenii dintre bărbați.

Discutând despre similitudinile și diferențele bărbat/femeie, se impune și următoarea clarificare: în fond, când facem portretele psihosociale ale „bărbatului” și „femeii”, cădem în capcana esențialismului psihologic. Nu există o esență tare a „bărbatului” și a „femeii”, cu atât mai puțin una de natură sau analogic interplanetară Marte-Venus, așa cum se întâmplă în cazul altor entități (Iluț, 2000, 65-66). Studii extinse și de profunzime arată că pentru toate capacitățile psihice și trăsăturile de personalitate, diferențele sunt mai mari în interiorul celor două populații (femei și bărbați) decât între ele.

Adăugirea substanțială care trebuie operată este că deosebirile intracategoriale bărbat-femeie sunt și mai puternice când comparăm clase și straturi sociale, etnii, culturi, zone geografice, țări. Și dacă adăugăm și alte variabile, precum cea de vârstă, tratarea generică „bărbat/femeie” aproape că își pierde sensul. Apare limpede că mulți bărbați din păturile sărace, bătrâni și marginalizați, nu pot fi considerați superiori femeilor din structura de vârf sau celor din clasa de mijloc. De fapt nu e hazardant a spune că dezavantajele sociale de clasă le întrec pe cele de gen. Există în același timp, o inegalitate profundă, la scară statistică, între condiția socială a femeii occidentale și a celei orientale. Studiile feministe însele au pus pe tapet această realitate. Spațiul Europei centrale și estice, situată nu numai geografic dar și mental-cultural între Orient și Occident este marcat și în chestiunea gender de această poziție. În societățile tradițional-patriarhale, reprezentările și practicile discriminatorii la adresa femeilor sunt atât de înrădăcinate, încât în mare parte activează ca și consubstanțiale mentalității feminine însăși. Perioada comunistă, în ciuda ideologiei egalitariste și pe alocuri a instituționalizării ei (mai ales a creerii de locuri de muncă pentru femei) a perpetuat, în fond, inegalitățile bărbat/femeie. În postsocialism, deși condiția socială de bărbat și femeie s-au redesenat în țările respective prin schimbările politico-economice structurale și prin politici sociale speciale – s-a legalizat avortul, de exemplu –, se reproduc diferențele de gen clasice (bunăoară, în contextul domestic) și apar altele noi (vezi, pe larg, Gal și Kligman, 2003).

Închei cu câteva observații în legătură cu problematica gender de la noi din țară, remarcând însă că, foarte probabil, situația nu e unică, ea privește multe spații geo-

grafice și, într-o măsură considerabilă, pe cel european postsocialist :

a) După cum anticipam și prin mai sus citata lucrare, stereotipurile și diferențele de gen lucrează din plin în viața reală, în manifestările cotidiene, în practicile instituționale. Nu ne putem aștepta la mutații majore în schimbări de mentalitate pe termen scurt și mediu. Reticile pe tema falselor percepții, a nevoii restructurărilor care să ducă la șanse efectiv egale și nu doar formale pentru femei sunt ignorate nu doar de bărbați, ci și de majoritatea femeilor.

b) Cu toate că mass-media, în particular televiziunea, radioul și presa scrisă, înseamnă sporadic și abordări științifice, ponderea o dețin prezentările și discuțiile ce stau sub semnul a ceea ce aș numi „blestemul efect halo”. Aceasta înseamnă că tot felul de personalități – unele autentice – din domenii ca sportul, afacerile, muzica, publicitatea se pronunță cu mare siguranță și nonșalanță despre cum sunt în esența lor femeile și cum sunt bărbații, propovăduind cu aerul de înțelepciune crase stereotipuri (în general de factură interplanetară Venus-Marte). După cum am arătat mai pe larg într-o lucrare dedicată sinelui și cunoașterii lui (Iluț, 2001), deși până la un punct în materie de fenomene direct accesibile conștiinței comune, oamenii cât de cât instruiți și cu o bogată experiență de viață sunt capabili de analize și interpretări pertinente, raționamentul de tip halo, potrivit căruia cineva competent într-un domeniu este ca atare și în altele, e unul nu doar vicios, dar și păgubitor. În fața unui public mai puțin educat și necritic, spusele de acest fel au greutate.

c) În proximitatea răului mai sus invocat se găsește unul mai blând, care însă, de asemenea, deservește propagării în mase a adevărilor probate științific. Este vorba de prezentări de cărți, talk-show-uri cu intelectuali (scriitori, filosofi, istorici, jurnaliști),

dar care practică ceea ce eu numesc „paradigma lirico-speculativă”. Adică, mulți intelectuali români, rafinați de altfel, încă nu sunt conștienți de faptul – sau îl eludează – că subiecte ce până acum câteva decenii erau apanajul exclusiv al filosofiei, eseisticii sau literaturii beletristice, au intrat ireversibil în câmpul cercetării științifice. Așa se întâmplă cu prietenia, dragostea, problematica gender. Și nu ne referim la aspectele biologice, medicale sau chiar demografice, ci la cele de fenomenologie a relațiilor, de raporturile mental-emoțional-comportamentale, de statusuri și roluri socioculturale. Abordarea speculativă, bazată pe o lectură de aceeași manieră, combinată cu observația impresionistică, oricât de interesante și seducătoare propoziții ar produce, nu știm dacă acestea sunt adevărate sau nu. Enunțurile de acest fel sunt neverificate științific, iar unele, din principiu, indecidabile ca valoare de adevăr.

d) Cercetarea feministă, adică studii sistematice calitative și cantitative, cu metode consacrate, dar efectuate în majoritatea cazurilor de activiste feministe sunt susceptibile de parti-pris feminist, ele sunt, deliberat sau nu, subordonate ideologiei feministe (vezi și Chelcea, 2004). Sub aparența obiectivității, prin alegerea temei de investigat, populația vizată, selecția întrebărilor și formularea lor, omiterea comparației cu alte populații și cu deosebire, prin interpretarea rezultatelor, astfel de cercetări au o puternică tentă ideologică-militantă. Cercetările pe problematica gender, chiar cele efectuate de femei, nu trebuie însă etichetate în bloc ca partinătoare. Culegerea de studii despre raporturile bărbat-femeie în țările postsocialiste, noile formule și politici la adresa condiției sociale a femeii, relevarea locului de prim-plan în configurații și fenomene sociale când a factorului gen, când a celui de vârstă sau statut socioeconomic, interjocul acestor factori, apărută sub

coordonarea lui Susan Gal și Gail Kligman (2003), face dovada examinărilor cu valoare științifică. Când însă pretinsele specialiste în studiile de gen practică doar livrescul, speculativul și impresionisticul, așa cum nu de puține ori se întâmplă și în peisajul nostru cultural, eșecul unei abordări lucide este evident și are repercusiuni negative chiar asupra tematizării publice corecte a problematicii genului social.

Bibliografie

- Banaji, M., Lemm, K. și Carpenter, S. (2003). The Social Unconscious. În A. Tesser și N. Schwarz (eds.). *Blackwell Handbook of Social Psychology: Intraindividual Processes*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Baron, R., Byrne, D. și Branscombe, N. (2006). *Social Psychology*. Boston: Pearson Education, Inc.
- Bem, S. (1974). The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42.
- Bettencourt, B.A., Miller, N. (1996). Gender differences in aggression as a function of provocation: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 119.
- Biernat, M. și Vescio, T. (2002). She swings, she hits, she's great, she's benched: Implications of gender-based shifting standards for judgment and behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28.
- Björkqvist, K., Österman, K. și Hjelt-Bäck, M. (1994). Aggression among university employees. *Aggressive Behavior*, 20.
- Broverman, I., Broverman, D., Clarkson, F. și Rosenkrantz, P. (1970). Sex-role stereotypes and clinical judgments of mental health. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 34.
- Chelcea, S. (2004). *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative și calitative*. București: Editura Economică.
- D'Andre, R. (1966). Sex differences and cultural institutions. În E. Maccoby (ed.). *The Development of Sex Differences*. Stanford: Stanford University Press.
- Eagly, A. și Crowley, M. (1986). Gender and helping behavior: A meta-analytic review of the social psychological literature. *Psychological Bulletin*, 100.
- Eagly, A. și Steffen, V. (1986). Gender and aggressive behavior. *Psychological Bulletin*, 100.
- Feingold, A. (1988). Cognitive gender differences are disappearing. *American Psychologist*, 43.
- Gal, S. și Kligman, G. (2003). *Reproducerea diferențelor de gen: Politici, sferă publică și viață cotidiană în țările postsocialiste*. Cluj-Napoca: Editura Efes.
- Giddens, A. (ed.). (2000). *Sociologie*. București: Editura All.
- Goldberg, H. (1986). Forward. *Psychotherapy*, 23.
- Hall, J. (1978). Gender effects in decoding nonverbal cues. *Psychological Bulletin*, 85.
- Hall, J. (1984). *Nonverbal sex differences*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Hyde, J. (1986). Gender differences in aggression. În J. Hyde și C. Linn (eds.). *Psychology of Gender*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Iluț, P. (1994). Asimetria rolurilor de sex. În I. Radu (coord.). *Psihologie socială*. Cluj-Napoca: EXE.
- Iluț, P. (2000). *Iluzia localismului și localizarea iluziei*. Iași: Editura Polirom.
- Iluț, P. (2001). *Sinele și cunoașterea lui*. Iași: Editura Polirom.
- Iluț, P. (2005). *Sociopsihologia și antropologia familiei*. Iași: Editura Polirom.
- Kimmel, M. (2004). *The Gendered Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Maccoby, E. (1987). Interview with E. Hall: All in the family. *Psychology Today*, noiembrie.
- Maccoby, E. și Jacklin, C. (1974). *The Psychology of Sex Differences*, Stanford: Stanford University Press.
- Mead, M. (1935). *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. New York: Morrow.

- Murdock, G. (1949). *Social Structure*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Rosenthal, R. și DePaul, B. (1979). Sex differences in accommodation in nonverbal communication. În *Skill in nonverbal communication. Individual differences*. Cambridge: Oelgeschlager, Gunn&Hain.
- Ross, C., Mirowsky, J. (1984). Men who cry. *Social Psychology Quarterly*, 74.
- Rubin, Z., Provenzano, F. și Luria, Z. (1974). The Eye of the Beholder. *American Journal of Orthopsychiatry*, 44
- Shumaker, S. și Hill, D. (1991). Gender differences in social support and physical health. *Health Psychology*, 10.
- Simons, J., Kalichman, S. și Santrock, J. (1994). *Human Adjustment*. Madison: Brown & Benchmark.
- Sistrunk, F. și McDavid, J. (1971). Sex variable in conforming behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 17.
- Symons, D. (1979). *The evolution of human sexuality*. New York: Oxford University Press.
- Tesser, A. și Schwarz, N. (eds.). (2003). *Blackwell Handbook of Social Psychology: Intraindividual Processes*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Unger, R. și Crawford, M. (1992). *Women and gender: A feminist psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Wilson, T., Lindsey, S., Schooler, S. și Tonya, Y. (2000). A model of dual attitudes. *Psychological Review*, 107, 1.

Abstract

When embarking on considering the distinction between sex and gender we cannot elude the answer to the question of the origin of gender stereotypes. Such a question arises because gender stereotypes are "transcultural universalis", i.e. with minor exceptions they exist, with an almost identical content, in all cultures and with all social categories. The article advocates the idea that stereotypes, prejudices and the peculiar roles male-female are "social constructs", even if not arbitrary ones. They are based on real differences between the characteristics of the two sexes. The text asserts the definite distinction between two categories of causes: the historical-anthropological ones, based (relying) on the differences in the opposition between specific roles (at dawn of civilisation, when physical force was paramount) and the causes for the functioning of typifications and gender distinctions existing at present, within an informational society. In our days, the obsessive search for the psychosocial male-female distinctions prevails over a claim of similitudes and this serves but for the perpetuation of the inequality man/woman (the latter is prejudiced). While opening with the idea that, to a certain extent, inequalities favour differences (be they real or imaginary), we claim that a more appropriate epistemological option should be the existence of a causal circularity between stereotypes, distinctions and inequalities (discriminations).

The concluding remarks refer to the biases that can be noticed in the approaches to the gender issues. The source of some of these is to be found in the close association between research and the feminist ideology. Others emerge from the "damned halo effect" promoted by mass-media. The source of quite a few distortions is what the author calls "the lyrical-speculative paradigm", in the Romanian cultural milieu. It is due either by unawareness or by ignorance of the notion that items which several decades ago were exclusively the concern of philosophy or fiction studies, have irreversibly penetrated a field of research that operates with accurate scientific data.

Primit la redacție: august 2006